УДК 316.334.3:329.12
DOI https://doi.org/10.32782/2707-9147.2026.109.2

М. М. БУЛАТЕВИЧ
кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0000-0002-0294-1635

Н. В. ХОМЕНКО
кандидатка психологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри соціології
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0009-0000-2195-7512

В. Г. ЧУГАЄВСЬКИЙ
кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціальної освіти та соціальної роботи
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0009-0009-4727-2613

ФУНКЦІЇ ЛІБЕРАЛІЗМУ ЯК ГЕОКУЛЬТУРИ МОДЕРНОЇ СВІТ-СИСТЕМИ

У статті представлено аналіз функціональної ролі лібералізму як геокультури модерної світ-системи. Автори розглядають поширений у сучасних соціальних науках дискурс про «кризу лібералізму» та обґрунтовують тезу, що нинішній стан цієї ідеології є не стільки кризою, скільки логічним завершенням її історичної місії. Дослідження концептуалізує лібералізм не лише як «ідеологію свободи» з певним набором цінностей, а як складну соціально-інженерну технологію, розроблену та впроваджену елітами ядра для стабілізації капіталістичної світ-економіки після системних потрясінь, спричинених Французькою революцією.

Методологічною основою розвідки виступає світ-системний підхід Іммануїла Валерстайна. Автори виокремлюють та систематизують шість функцій, які виконував лібералізм задля забезпечення тривалої стабільності модерної світ-системи. До них віднесено: каналізацію революційної енергії нижчої страти; локалізацію соціальних трансформацій у межах національних кордонів для захисту глобальних структур нагромадження капіталу; наповнення суспільного життя мас смислом, а також забезпечення соціальної солідарності через модерні громадянські ритуали, такі як загальні вибори та комунікативне виробництво громадської думки. Крім того, розкрито роль лібералізму як інструменту інтеграції периферійних регіонів та механізму суб'єктивної легітимації соціального ладу через формування віри в «керований прогрес».

© М. М. Булатевич, Н. В. Хоменко, В. Г. Чугаєвський, 2026

Стаття поширюється на умовах відкритої ліцензії CC BY 4.0

Результати дослідження вказують на те, що на межі XX–XXI століть лібералізм успішно виконав своє головне завдання – умиротворення «небезпечних класів» та їхню інституційну інтеграцію в соціальну тканину національних суспільств. З огляду на це, функціональна корисність лібералізму для еліт суттєво знизилася. Автори стверджують, що спостережувана нині деградація демократичних норм, зростання економічної нерівності та ерозія ціннісного консенсусу є не стільки ознаками кризи лібералізму, скільки індикаторами свідомого переходу еліт ядра до більш прямих форм домінування та реконцентрації капіталу. У висновках зазначено, що вичерпання ліберальної геокультури маркує вхід модерної світ-системи в період фундаментальної невизначеності, де старі механізми соціального контролю більше не діють, а нові ідеологічні системи ще не сформовані.

Ключові слова: *лібералізм, світ-системний аналіз, Іммануїл Валерстайн, геокультура, капіталістична світ-економіка, соціальні зміни, легітимація, еліти ядра.*

Постановка проблеми. Ідеології, як зазначає Петро Байковський, дають картину досконалого соціального світу та пропонують шляхи для його досягнення [2, с. 7]. Зародившись, як традиційно прийнято вважати в соціальних науках, у Західній Європі в XVII столітті, ідеологія лібералізму змалювала образ соціуму, вільного від тиранії монархічного правління й сваволі аристократів. Це був проект раціонального устрою, в якому свобода та людська гідність ставали фундаментальними цінностями. У такому соціумі за допомогою справедливих законів обмежувалися повноваження абсолютистської держави, створювалися інститути захисту прав людини, гарантувалися недоторканість приватної власності. Розбудовувати цей лад належало шляхом поступових змін.

У XIX столітті, під впливом імпульсу Французької та Американської революцій, у країнах Західної Європи та в США розпочалися глибокі соціальні трансформації. Лібералізм обрали головним дороговказом для них. Його ідеологічні постулати вперше почали масштабно втілювати на практиці. У політичній сфері на зміну абсолютним монархіям чи колоніальному правлінню прийшла представницька демократія. Населенню крок за кроком надавали громадянські, політичні та соціальні права, що дозволило послідовно згуртовувати його у нову спільноту – націю. В економіці розбудовували інститути ринкового капіталізму, водночас спрямовуючи зусилля на справедливіший розподіл суспільних благ. В культурній сфері утверджувалися цінності рівності й толерантності, поступово долалися расизм, сексизм та інші форми дискримінації чи приниження людської гідності. Протягом XIX століття і післявоєнного періоду XX століття ліберальні перебудови підтримували високий рівень соціального оптимізму серед мешканців країн Заходу, вселяючи надію на неухильне зростання добробуту та загальний соціальний прогрес. Однак сьогодні дослідники ідеологій констатують, що лібералізм зрештою не досягнув своїх програмних цілей. Змальований ним образ досконалого соціуму виразно дисонує з результатами соціальних перетворень, які у кінцевому підсумку були втілені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, наприклад, Патрік Денін зазначає, що одне з найголовніших положень лібералізму стосувалося розбудови демократичної держави, важелі контролю над якою перебували б у руках народу, а не аристократів. На практиці ж, зауважує вчений, у багатьох країнах державні інститути виявилися захопленими незначною меншістю, яка править в інтересах еліт, ігноруючи волю населення. Мешканці цих країн відчувають, що насправді не мають суттєвого впливу на свої уряди. Денін підсумовує: пообіцявши змінити державу й усунути стару аристократію, лібералізм фактично не спричинив глибоких трансформацій владних механізмів та призвів до формування нової і, можливо, ще загрозливішої сучасної аристократії [2, с. 20, 184, 189].

Інший засадничий постулат лібералізму, що визначав ринковий капіталізм найбільш раціональним способом господарювання, також постає перед викликами. Від розвитку ринку очікували неминучого зростання загального благоденства, подолання бідності та скорочення соціальної нерівності. І капіталізм справді сприяв довгостроковому збільшенню сукупного ВВП ліберальних країн. Проте, приміром, Френсіс Фукуяма звертає увагу на те, що проблема справедливого розподілу отриманих благ залишається невирішеною. Нерівність усередині ліберальних країн поступово поглиблюється. Фукуяма зазначає, що у багатьох із них сформувався вузький клас олігархів-мільярдерів, який встановив механізми перерозподілу багатства на свою користь і зумів конвертувати економічні ресурси у політичний вплив через лобізм та підконтрольні медіа. Ця група опирається соціально орієнтованим реформам і не зацікавлена у зростанні добробуту широких верств населення [4, с. 36-37, 134-135].

У культурній сфері толерантність та рівність, які, здавалося б, остаточно мали утвердитися як фундаментальні цінності ліберальних суспільств, сьогодні поступово втрачають свою переконливість. Вчені констатують, що їхній вплив на соціальну поведінку та світоглядні установки людей слабшає. Як зазначає, наприклад, Ральф Дарендорф, ці орієнтири дедалі частіше витісняються цінностями радикальних правих чи лівих ідеологічних доктрин, а подекуди – і релігійного фундаменталізму. Серед мешканців модерних соціумів посилюються ксенофобія та нетерпимість, що ставить під загрозу саму ідею розбудови широкої, інклюзивної національної спільноти вільних і рівних громадян [1, с. 32].

Узагальнюючи, дослідники констатують, що ліберальний проект зазнав невдачі. Усе частіше він сприймається не як універсальний дороговказ до прогресу, а як оманлива доктрина, амбітні програмні обіцянки якої навряд чи можуть бути вповні реалізовані. Громадяни поступово втрачають віру в цей проект і не покладають на нього значних сподівань. Сьогодні вчені міркують над тим, як надати ліберальній ідеї нового імпульсу, пропонуючи, наприклад, концепцію

«відкритої демократії» [11], стратегії розбудови локальних автономних громад [9] або модель «співтворення» [13]. Утім, на даному етапі ці візії виглядають доволі фрагментарними й скоріше вкотре підтверджують загальну кризу лібералізму, ніж пропонують реальний вихід із неї.

Мета статті. Водночас, задекларований дослідниками занепад набуває іншого вигляду у разі розгляду окресленої проблематики з позицій світ-системного аналізу Іммануїла Валерстайна. Якщо уявити соціальний світ як модерну світ-систему і поглянути з такої позиції на лібералізм, то виявиться, що підстав говорити про кризу немає. Навпаки, у світ-системній перспективі він постає як ефективна ідеологія, яка, ставши геокультурою, повноцінно виконала свої стратегічні функції у стабілізації розвитку європейської капіталістичної світ-економіки. У межах даної роботи автори прагнуть зосередити увагу саме на цих інструментальних аспектах. Метою статті є на основі положень теорії модерної світ-системи Валерстайна виокремити та в загальних рисах охарактеризувати функції, які виконав лібералізм як геокультура модерної світ-системи. Їх розгляд дозволяє інтерпретувати сучасний стан ідеології не як занепад або кризу, а як логічний, завершальний етап реалізації її історичного призначення. Варто зауважити, що систематизація функцій лібералізму у світ-системній перспективі є аналітичною реконструкцією, оскільки Валерстайн не подає їх у вигляді чіткого переліку. Це залишає простір для авторських інтерпретацій. Тож, не претендуючи на вичерпність, ми, спираючись на теоретичний доробок ученого, окреслимо шість таких функцій.

Виклад основного матеріалу. Але спершу хотілося б тезово зазначити світ-системні причини та особливості появи лібералізму у візії Валерстайна. На думку вченого, з моменту виникнення модерної світ-системи у «довгому XVI столітті» й протягом перших трьохсот років її розвитку ідеології як такі були відсутні, оскільки нагальної потреби у подібних стратегіях соціального управління ще не виникало. Вирішальною подією, що спричинила їхню появу, стала Французька революція. Вона вивела на історичну арену широкі народні маси – нового суб'єкта дії. Повсталі маси прагнули перебудувати чинний соціальний лад капіталістичної світ-економіки заради встановлення справедливого, на їхню думку, розподілу додаткової вартості, влади та прав. Це загрожувало підважити привілейоване становище еліт ядра і стало для них неочікуваним викликом. Спочатку еліти відкинули ідею будь-яких перебудов, переконані, що зможуть силою придушити виступи мас. Одначе коли цього зробити не вдалося, вони усвідомили неминучість змін. Відтак у модерній світ-системі вперше постала фундаментальна проблема: які трансформації соціального ладу слід втілити та у який спосіб їх каналізувати [16, p. 1, 23].

Широкі народні маси не були монолітною спільнотою і не мали єдиного бачення щодо шляхів перебудови наявного устрою. Як показує Валерстайн, до їх складу входили дві великі соціальні групи

модерної світ-системи – нижча страта і міські середні класи, – чиї уявлення про характер необхідних змін та образ майбутнього справедливого ладу суттєво різнилися. Нижча страта прагнула в принципі ліквідувати модерну світ-систему як таку, зруйнувавши механізми нескінченного нагромадження капіталу, й створити замість неї новий соціальний світ, в якому були б відсутні приватна власність, експлуатація та соціальна нерівність. Середні класи виявляли поміркованість: загалом їх влаштовував чинний лад, проте вони прагнули збільшити власну частку в розподілі додаткової вартості і розширити права участі в політичному житті. Водночас еліти прагнули звести соціальні трансформації до мінімуму, щоб зберегти недоторканими матеріальні основи капіталістичної світ-економіки. Зіткнення цих трьох позицій під час Французької революції зрештою призвело до формування трьох модерних ідеологій – соціалізму, лібералізму та консерватизму [16, p. 3–7, 10–12].

Згідно з Валерстайном, модерні ідеології є програмами соціальних змін, у яких дістають обґрунтування такі чотири фундаментальні пункти:

1. Образ досконалого соціального ладу, що протиставляється чинному недосконалому і виступає кінцевою метою соціальних перетворень.

2. Темп соціальних трансформацій. Кожна ідеологія визначає оптимальну швидкість перетворень – від радикально-швидких до поміркувано-еволюційних, – обґрунтовуючи обраний темп як найбільш ефективний для досягнення ідеалу.

3. Роль держави як інструменту соціальних змін. Перебудова соціального ладу потребує легітимного застосування насилля, засоби якого перебувають у монопольному розпорядженні держави. Тому ідеології визначають характер державної влади у перебігу трансформацій, агентів контролю над нею, а також способи використання її силових та адміністративних ресурсів.

4. Суб’єкт та головний бенефіціар змін. Ідеології ідентифікують конкретні верстви населення, які виступають рушійною силою перебудов та стають ключовою спільнотою в оновленому соціумі.

Кожна з трьох модерних ідеологій претендувала на статус єдино правильного орієнтира соціальних трансформацій. У вихорі тогочасних суспільних зламів було зовсім неочевидно, яка з них виграє конкуренцію. Протягом перших десятиліть після Французької революції еліти спробували інституціалізувати консерватизм. Одначе його програма не змогла заспокоїти маси, що вимагали радикальніших змін. У результаті подальшого гострого протиборства ставку було зроблено на лібералізм. Еліти зрештою змогли погодити його як компромісну модель, здатну збалансувати інтереси сторін і припинити революційні виступи широких народних верств. Ставши фундаментом для втілення

соціальних перетворень, лібералізм набув статусу загальнозначущої ідеології і, за свідченням Валерстайн, після 1830 року утвердився як геокультура модерної світ-системи [16, p. 2–3, 75].

У межах концепції Валерстайна, ліберальна програма соціальних змін інтерпретує чотири фундаментальні пункти в такий спосіб:

1. Досконалий лад змальовується як модерне суспільство, що ґрунтується на системі раціональних і прозорих законів. У такому соціумі панує верховенство права: законодавчі норми є спільними для всіх, без жодних винятків. Матеріальним підґрунтям цього устрою стають принципи недоторканості приватної власності, вільного ринку та свободи ділової активності, а його ціннісно-світоглядним осереддям – доктрина прав людини, що забезпечує умови для максимальної самореалізації особистості.

2. Темп соціальних трансформацій ґрунтується на засадах поступовості. Лібералізм віддає перевагу поміркованим, покроковим перебудовам на основі публічно обговорених і легітимованих суспільством реформ.

3. Форму держави, яка має втілювати ці зміни, Валерстайн позначив предикатом «ліберальна». Особливість такої держави полягає в тому, що важелі контролю над нею знаходяться в руках мешканців модерного суспільства. Ключовими інструментами тут виступають загальне виборче право, що дозволяє населенню призначати та змінювати державних управлінців, а також громадська думка як засіб м'якого впливу на владу. Обмежена раціональним правом, ліберальна держава застосовує адміністративний ресурс і монополію на насилля виключно в межах загальної суспільної волі задля поступового впровадження схвалених перетворень;

4. Суб'єктом та бенефіціаром соціальних перебудов стає політична нація – спільнота раціональних та освічених громадян, наділених правом голосу та можливістю безпосередньо впливати на формування громадської думки. Нація визначає вектор і обсяг необхідних реформ та реалізує їх через інститути ліберальної держави [16, p. 11–16].

Втілення ліберальної програми соціальних змін розпочалося у першій третині XIX століття в країнах ядра. Саме тут стартував процес формування модерних суспільств: ухвалювалися конституції, на основі яких створювалася раціональна система права, розбудовувалося ринкове приватноправне господарство та успішно встановлювалася ліберальна держава. Паралельно тривало конструювання нації шляхом поступового залучення населення до політичного життя через надання виборчого та громадянських прав. Водночас упродовж тривалого періоду ці преференції залишалися прерогативою еліт та середніх класів. Нижча страта була їх позбавлена, і, отже, – фактично перебувала поза межами повноцінного включення в націю. Їй ще належало тривалою боротьбою здобути право на участь у політичних процесах і формуванні громадської думки. Протягом XIX–XX століть ліберальні

трансформації, за прикладом ядра, поширилися й на інші виробничі регіони модерної світ-системи.

Схематично окресливши особливості появи лібералізму і його утвердження як геокультури, ми можемо перейти до огляду його функцій. І перша з них пов'язана з приборканням низів. Її можна визначити як каналізацію революційної енергії нижчої страти. У візії Валерстайна Французька революція постала для капіталістичної світ-економіки своєрідним тектонічним вибухом, що вивільнив колосальний деструктивний потенціал народних мас. Найбільшу загрозу становила саме нижча страта з її радикальними інтенціями. Оскільки еліти ядра не змогли усунути цю загрозу силою, вони потребували ефективної стратегії управління нею – і лібералізм зміг її забезпечити. Ключовим інструментом реалізації даної стратегії стала конструкція ліберальної держави. В обмін на припинення революційної активності масам було обіцяно важелі контролю над державними інститутами, що давало їм змогу здійснювати поступові соціальні перетворення. Маси зрештою прийняли запропоновані умови. Одначе у процесі встановлення зазначеної конструкції еліти, як зауважує Валерстайн, вдалися до тонкого маневру: вони надали виборчі права та можливість брати участь у формуванні громадської думки лише міським середнім класам. Останніх такий компроміс цілком задовольнив, і вони припинили активні виступи, інтегрувавшись в національне модерне суспільство. У такий спосіб еліти ядра вивели з революційної боротьби найбільш організовану соціальну групу, фактично позбавивши низи шансів на подальший успішний радикальний опір.

Опинившись у політичній ізоляції після втрати ключового союзника, нижча страта була змушена прийняти запропоновані лібералізмом «правила гри». Відтепер її представникам залишалося лише виборювати інкорпорацію в структури ліберальної держави. Вони зосередилися на доведенні власної раціональності як необхідних умов для здобуття прав. Замість руйнування модерної світ-системи, низи переспрямували свій протестний потенціал у річище боротьби за входження до ліберальних інституцій. Цей процес тривав близько ста п'ятдесяти років. Зрештою нижчі верстви здобули виборчі й громадянські права. Однак, як підкреслює Валерстайн, це суттєво не змінило їхнього реального становища в капіталістичній світ-економіці. Натомість їх революційна енергія була поступово нейтралізована. Інтегрувавшись у національні модерні суспільства, нижча страта перестала бути екзистенційною загрозою для розвитку модерної світ-системи.

Друга функція, яку ми виокремимо, також пов'язана з переспрямуванням активності народних мас. Вона частково перетинається з попередньою, проте має свої відмінні особливості. Її можна визначити як локалізацію соціальних перетворень у межах національних суспільств, що дозволило вивести з-під удару народних мас глобальні матеріальні структури модерної світ-системи. Згідно з Валерстайном, стабільний

розвиток капіталістичної світ-економіки уможливлюють дві засадничі структури: світовий поділ праці, що базується на ієрархії виробничих регіонів ядра, напівпериферії й периферії, та система міждержавних зв'язків, в якій формуються сильні держави ядра та слабкі – периферії. Вони, як доводить вчений, забезпечують рух потоків додаткової вартості від периферії до ядра та від нижчої страти до вищої, підживлюючи процес глобальної акумуляції капіталу [15, p. 15–16, 162].

Під час Французької революції ці структури опинилися під загрозою, оскільки широкі верстви населення прагнули їх докорінно трансформувати або зруйнувати. Проте ліберальна програма реформ змогла нейтралізувати посталий виклик. Реалізація її положень передбачала здійснення поступових перебудов в рамках окремих соціумів. Такий підхід спрямував громадянську активність згуртованих у національну спільноту народних мас на точкову корекцію внутрішнього ладу їхніх територіально обмежених модерних суспільств. Таким чином, питання глобального устрою модерної світ-системи, що оперує в планетарному масштабі, були витіснені на задній план і зникли з порядку денного. Елітам ядра вдалося приховати фундаментальні механізми власного збагачення за оновленим фасадом національних інституцій, зберігши контроль над засадничими вузлами капіталістичної світ-економіки.

Третю функцію лібералізму ми визначимо як наповнення суспільного життя широких народних мас смислом. Вона пов'язана із трансформацією внутрішніх світоглядних й мотиваційних структур індивідуальної свідомості, спричиненою впливом геокультури модерної світ-системи. За часів Ancien Régime повсякденне життя народу було доволі незавидним і позбавленим легальних перспектив покращення. Особливо скрутним виглядало становище нижчої страти, чиє існування минало в умовах експлуатації, злиднів та безправ'я. Створюючи своїм ресурсом суспільне багатство, народ залишався виключеним із соціальних інститутів, які здійснювали його розподіл. Контрольоване елітами суспільство сприймалося як зовнішня, ворожа сила, на яку маси не мали дієвих важелів впливу. Життя в такому відчуженому соціумі несло для більшості населення небагато внутрішнього сенсу.

Упровадження ліберальної програми соціальних перебудов змінювало це сприйняття, поступово надаючи народу інструменти впливу на організацію соціуму. У мас формувалося переконання, що через виборче право та комунікативну активність у межах громадянського суспільства вони, вже як члени національної спільноти, здатні власними зусиллями впорядкувати свій соціальний лад. Подібна ідеологічна установка нівелювала відчуття відчуження й насичувала життя народу чіткими смисловими орієнтирами: суспільство вони починали сприймати як продукт їхньої волі, а себе, за висловом Джона Еренберга, – як активних творців власного життя [8, p. 29–30]. В модерних соціумах громадянська активність набувала для мас високої мети – розбудови справедливого суспільства заради гідного майбутнього наступних

поколінь. Загалом такий підхід дозволив перетворити соціальне невдоволення на реформістський оптимізм, який став надійним фундаментом для тривалої стабільності соціального ладу капіталістичної світ-економіки.

Четверта функція лібералізму полягає в інтеграції нових країн, що постали внаслідок розпаду континентальних імперій XIX – початку XX століть та деколонізації XX століття, у периферійні зони світового поділу праці. Власне, цю функцію геокультури Валерстайн окреслює доволі чітко. На рівні об'єктивних структур у таких країнах лібералізм сприяв розбудові системного каркасу модерного суспільства: встановленню інститутів ліберальної держави, ринкового господарства та конструюванню нації. У суб'єктивному плані він стимулював усвідомлену, осмислену громадянську активність населення. Протягом тривалого часу лібералізм плекав у мешканців цих суспільств надію на розбудову демократії, утвердження прав людини та невпинний соціальний прогрес, що робило процес їхньої інкорпорації у капіталістичну світ-економіку менш болісним [14, p. 109–129].

П'яту функцію лібералізму ми визначимо як забезпечення виробництва соціальної солідарності в модерних суспільствах. Вона стала засадничою для формування політичних націй, й сприяла створенню тривких внутрішніх зв'язків єдності між громадянами. Еміль Дюркгайм виокремив два ключові елементи цього процесу – колективні репрезентації та ритуали. Під першими вчений розумів системи цінностей, ідеалів та моральних орієнтирів, у які члени спільноти вірять як у сакральні; через них вони осмислюють свій соціальний досвід й усвідомлюють себе як єдине соціальне ціле. Ритуали постають як відповідні колективним репрезентаціям сакральні практики, під час виконання яких індивіди починають відчувати глибинну емоційну та моральну взаємопов'язаність. У процесі таких колективних дій між ними генерується почуття єдності одне з одним й викристалізовуються стійкі солідарні зв'язки [7].

Коли ідеологія лібералізму утвердилася як геокультура модерної світ-системи, її цінності свободи, рівності та справедливості, ідеали прав людини та моральні орієнтири людської гідності перетворилися на загальнозначущі колективні репрезентації для мешканців модерних соціумів. На цій основі у них поступово викристалізовувалося усвідомлення себе як раціональних, освічених і цивілізованих членів єдиної національної спільноти – громадян, відповідальних за розвиток свого соціуму. Конструкція ліберальної держави уможливила проведення відповідних ритуальних практик. Ними стали процедура виборів та комунікативне виробництво громадської думки в межах громадянського суспільства. Періодичне виконання цих модерних ритуалів сприяло генеруванню солідарних зв'язків між громадянами, створюючи глибинне почуття приналежності до єдиної нації, спільне «ми-усвідомлення». Об'єктивно це дозволило локалізувати класовий

конфлікт в межах національних модерних суспільств і помістити його у ширший контекст національної солідарності, поступово пом'якшуючи у такий спосіб його гостроту.

І, нарешті, шосту функцію лібералізму ми визначимо як легітимацію соціального ладу модерної світ-системи. Валерстайн зазначає, що до Французької революції капіталістична світ-економіка характеризувалася доволі слабким ступенем легітимності. Революційні ж події остаточно підірвали віру мас у непорушність і справедливість старого порядку, утвердивши переконання у можливості та необхідності його докорінної зміни. Без відновлення легітимності стабільний розвиток системи був би неможливим. Ліберальна програма соціальних перебудов дозволила розв'язати цю проблему через контрольоване залучення мас до політики та громадянського життя. Завдяки конструкції ліберальної держави у населення закріпилася впевненість у тому, що вони здатні самостійно впорядковувати власне співжиття. Соціальний лад почав сприйматися як продукт їхньої волі та колективної творчості. Визнання наявних недоліків системи не вело до її заперечення, а навпаки – мотивувало до раціонального вдосконалення. Прийняття соціуму на суб'єктивному рівні як «свого власного» сформувало віру в його засадничу правильність, що забезпечило тривалу легітимацію устрою капіталістичної світ-економіки після Французької революції.

У контексті світ-системного підходу Валерстайна можна констатувати, що завдяки ідеології лібералізму елітам ядра вдалося запобігти дестабілізації модерної світ-системи після Французької революції та втримати власне привілейоване становище в ній. Ліберальна програма соціальних змін дозволила втілити зовнішні, поверхові перебудови, які не похитнули засадничих основ капіталістичної світ-економіки, проте змогли заспокоїти протестний потенціал народних мас. Хоча елітам і довелося піти на певний перерозподіл частки додаткової вартості на користь народу та надати йому обмежені важелі політичного впливу через інститути ліберальної держави, ці поступки дозволили убезпечити світ-системні механізми нескінченного нагромадження капіталу. Світовий поділ праці та система держав і міждержавних блоків, які уможливлювали виробництво і привласнення додаткової вартості у капіталістичний спосіб, зберегли свою функціональність. Нагромадження капіталу продовжилося в дещо видозмінених, але стабільних соціально-політичних умовах.

Валерстайнів аналіз історичної динаміки модерної світ-системи свідчить, що завдяки тривалим ліберальним трансформаціям на межі XX–XXI століть безпосередню загрозу стабільності модерної світ-системи з боку широких народних мас було нейтралізовано. Інтеграція мас в політичні та громадянські структури модерних суспільств призвела до їх замирення з чинним ладом, фактично знявши з порядку денного питання системних змін. Ефективно виконавши свої стабілізаційні функції, ідеологія лібералізму вичерпала свій ресурс. В умовах, коли

народ перестав бути джерелом революційної небезпеки, панівні групи ядра дедалі менше потребують такої ресурсомісткої стратегії управління. За висновками Рендала Колінза, приблизно у 2016 році лібералізм остаточно втратив статус геокультури модерної світ-системи [6, p. 287].

Протягом останніх десятиліть можна спостерігати процеси поступового відновлення панівними групами ядра привілейованих позицій у капіталістичній світ-економіці. У своїй діяльності ці верстви дедалі менше зважають на обмеження, які протягом тривалого часу накладала ліберальна геокультура. Дослідники відзначають тенденції до перегляду принципів розподілу додаткової вартості: частка, що раніше переспрямовувалася на користь мас, тепер знову акумулюється в руках капіталістичних власників. Наслідком такої політики є концентрація багатства в руках вузького кола еліт за одночасного скорочення реальних доходів населення, згортання соціальних програм, медичних гарантій та освітніх субсидій. Соціально-економічна нерівність як між класами, так і між виробничими регіонами модерної світ-системи поглиблюється [10].

Водночас еліти спрямовують зусилля на відновлення монопольного контролю над державою, прагнучи знову зосередити повноту політичної та адміністративної влади у своїх руках. Дослідники фіксують ознаки демонтажу ліберальних інститутів у низці країн периферії та напівperiферії, де вони раніше були з різним успіхом впроваджені. У таких країнах вибори дедалі частіше стають номінальними, а громадянська публічна активність повністю підпорядковується владним групам. Подібні тренди щодо поступового позбавлення мас важелів впливу на державні процеси насьогодні простежуються і в деяких країнах ядра. Тут волевиявлення нерідко перетворюється на продукт маніпуляцій політичних технологів, а формування громадської думки визначається інструментальним тиском замість відкритої комунікації. Панівні верстви, послідовно перехоплюючи державні механізми, діють усе рішучіше й не відчувають суттєвого спротиву з боку населення [5].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладений матеріал, можна сформулювати такі висновки щодо функцій та історичної ролі лібералізму як геокультури модерної світ-системи:

1. У світ-системному аналізі Валерстайна лібералізм постає не просто абстрактною «ідеологією свободи», але складною соціально-інженерною технологією, що була розроблена й впроваджена елітами ядра як інструмент управління капіталістичною світ-економікою після потрясінь Французької революції.

2. Утвердившись у статусі геокультури, лібералізм протягом двох століть слугував високоефективним механізмом стабілізації модерної світ-системи. Реалізація його ключових функцій дозволила безпечно випустити деструктивну для чинного ладу енергію широких народних мас та забезпечити їхню м'яку інтеграцію в соціально-політичні структури модерних суспільств.

3. Після виконання завдання з утихомирення народних мас, актуальність ліберальної ідеології почала невпинно знижуватися. У світ-системній перспективі це потрактовується не стільки як криза, скільки як закономірне вичерпання функціонального ресурсу лібералізму, внаслідок чого він з необхідністю втрачає статус загальновизнаного дороговказу суспільного розвитку.

4. Упродовж останніх десятиліть еліти поступово відновлюють повноту своєї влади в модерній світ-системі. Це супроводжується посиленням їхнього контролю над державою та переспрямуванням дедалі більшої частки додаткової вартості на власну користь поза межами колишніх ліберальних обмежень. Такі явища, як політичне відчуження громадян, зростання економічної нерівності та занепад ціннісного консенсусу, можна інтерпретувати не як «кризу лібералізму», а як індикатори цілеспрямованого відновлення домінування панівних груп.

5. Відмова еліт від ліберального проекту та згасання віри в ідею «прогресу для всіх» роблять модерну світ-систему вразливою для непередбачуваних соціальних потрясінь. Усунення лібералізму як ідеологічного запобіжника відкриває шлях до альтернативних сценаріїв: від переходу до стратегій відкритого насильства з боку панівних груп або радикальних антисистемних рухів до появи принципово нових, пост-ідеологічних світоглядних систем, здатних запропонувати іншу логіку глобального розвитку.

6. Історична роль лібералізму полягала в утвердженні візії «керованого прогресу», що забезпечувало капіталістичній світ-економіці тривалий період відносної стабільності та доволі високий рівень легітимності. Остаточне вичерпання цієї візії означає вхід модерної світ-системи у період фундаментальної невизначеності, де стара технологія управління вже не діє, а нова ще не сформована.

Список використаної літератури

1. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою. Лекції на тему політики свободи у XXI сторіччі / перекл. з нім. А. В. Орган. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 112 с.

2. Денін П. Дж. Чому лібералізм зазнав невдачі / перекл. з англ. Юрій Підлісний. Львів : Свічадо, 2023. 208 с.

3. Манан П. Інтелектуальна історія лібералізму / перекл. з франц. Володимир Каденко, Антон Водяний та Світлана Желдак. Київ : Дух і літера, 2005. 216 с.

4. Фукуяма Ф. Лібералізм і його протиріччя / перекл. з англ. Катерина Диса. Київ : Наш Формат, 2023. 152 с.

5. Arato A., Cohen J. L. Populism and civil society: the challenge to constitutional democracy. New York : Oxford University Press, 2021. 320 p.

6. Collins R. Wallerstein's decline and fall of the capitalist world system // *Journal of world-systems research.* 2023. Vol. 29 (2). P. 286–291.

7. Durkheim E. The elementary forms of religious life / edited by Mark S. Cladis ; translated from French by Carol Cosman. Oxford: Oxford University Press, 2008. 416 p.

8. Ehrenberg J. Civil society: the critical history of an idea. New York : New York University Press, 1999. 285 p.

9. Gastil J., Knobloch K. R. Hope for democracy: how citizens can bring reason back into politics. New York : Oxford University Press, 2020. 240 p.

10. Karkour H. L. Debating global justice with Carr: the crisis of laissez faire and the legitimacy problem in the twenty-first century // *Journal of International Political Theory*. 2021. Vol. 17 (1). P. 81-98.

11. Landemore H. Open democracy: reinventing popular rule for the twenty-first century. Princeton : Princeton University Press, 2020. 243 p.

12. Luce E. The retreat of western liberalism. New York : Grove Press, 2018. 256 p.

13. Roiseland A. Co-creating democratic legitimacy: potentials and pitfalls // *Administration & Society*. 2022. Vol. 54 (8). P. 1493-1515.

14. Wallerstein I. After liberalism. New York : The New Press, 1995. 278 p.

15. Wallerstein I. The modern world-system I: capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century. Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 2011. 410 p.

16. Wallerstein I. The modern world-system IV: centrist liberalism triumphant, 1789-1914. Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 2011. 377 p.

Bulatevych M. M., Khomenko N. V., Chugaievskiy V. H. Functions of liberalism as a geoculture of the modern world-system

The article presents an analysis of the functional role of liberalism as a geoculture of the modern world-system. Authors examine the discourse regarding the "crisis of liberalism", which is prevalent in contemporary social sciences, and suggest that the current state of this ideology is not so much a crisis as it is the logical conclusion of its historical mission. The study conceptualizes liberalism not merely as an "ideology of freedom" with a specific set of values, but as a complex socio-engineering technology developed and implemented by core elites to stabilize the capitalist world-economy following the systemic upheavals triggered by the French Revolution.

The methodological framework of the study is based on Immanuel Wallerstein's world-system approach. Authors identify and systematize six functions that liberalism performed to ensure the long-term stability of the modern world-system. These include: the canalization of the revolutionary energy of the lower strata; the localization of social transformations within national borders to protect global capital accumulation structures; providing social meaning to the lives of the masses; and ensuring social solidarity through modern civic rituals, such as general elections and the communicative production of public opinion. Furthermore, the article explores how liberalism served as a tool for the integration of peripheral regions and provided a mechanism for the subjective legitimation of the social order by fostering a belief in "managed progress".

The research findings indicate that at the turn of the 21st century, liberalism successfully fulfilled its primary task – the pacification of the "dangerous classes" and their institutional integration into the social fabric of national societies. Consequently, the functional utility of liberalism for the elites has significantly diminished. Authors argue that the currently observed decline of democratic norms, rising economic inequality, and the erosion of value consensus are not signs of a crisis, but rather indicators of a deliberate shift by core elites toward more direct

forms of domination and capital reconcentration. The conclusions state that the exhaustion of the liberal geoculture marks the entry of the modern world-system into a period of fundamental uncertainty, where old mechanisms of social control are no longer effective and new ideological systems have yet to be formed.

Key words: *liberalism, world-systems analysis, Immanuel Wallerstein, geoculture, capitalist world-economy, social change, legitimation, core elites.*

Дата першого надходження статті до видання: 09.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.04.2026